

pomislekov. Legalno politično časopisje, ki razumljivo še ne bi bilo osvobojeno vsakega nadzora, saj bi nad njim še nadalje bedela cenzura, bi zaustavilo razširjanje ilegalnih listov, ki je postajalo z rastjo svobodomiselnejših struj cerkvenim oblastem vse bolj neprijetno in omogočilo boljši pregled na tiskano (politično) informacijo. Tako je septembra leta 1846 izšel v Rimu prvi moderni italijanski tiskani časopis *il Contemporaneo*, kateremu so naglo sledili še drugi.

Avtor v delu podrobneje obravnava posamezne zakonske ukrepe o tisku v Papeški državi v obdobju do leta 1848, opozarja na razhajanja in vprašanja, ki jih je pred oblasti zastavilo oblikovanje novih cenzurnih mer, na posamezne skupine in krožke izobražencev, ki so se aktivno vključevali v politično življenje v Rimu in jim je nastajajoče politično časopisje širše odprlo možnost javne razprave. Proces osvobajanja časopisja cenzurnih spon je bil seveda postopen, konflikte z oblastmi pa je na eni strani zaostrovala rast svobodomiselnejšega razpoloženja med meščanstvom, na drugi pa pritisk avstrijskih oblasti, ki jim liberalizacija tiska v Papeški državi ni bila pogodu.

Prvi politični časopisi v Rimu in svobodnejša tiskovna zakonodaja v Papeški državi so naglo tudi v ostali Italiji vzpodbudili pritisk na oblasti, naj spremene svojo politiko in omogočijo politično časopisje. Razmere po posameznih državah so bile različne in na te razlike v kratkem poročilu bržčas ne kaže posebej opozarjati. Knjiga G. Ponza obravnava razmere v vseh neodvisnih italijanskih državah (izjema so področja, ki so bila pod avstrijsko oblastjo) in v vseh so ukrepi v Papeški državi — kljub avstrijskemu nezadovoljstvu in poizkusom vmešavanja — sprožili proces liberalizacije. Ta je bil seveda po posameznih državah različno nagel, počasnejši tam, kjer je imela že tradicionalno pri cenzuri tiska tudi cerkev večje pristojnosti (tak primer naj bi bil med drugim Piemont), in hitrejši tam, kjer je bila liberalna tradicija močnejša (npr. v Toskani). Po navedbah G. Ponza so prišle pred letom 1848 prav v Toskani v nastalem političnem časopisju najbolj do izraza težnje in ideje liberalnega meščanskega izobraženstva in naj bi že leta 1847 pisali (med drugim tudi) o delavskem vprašanju, socializmu, o pauperizaciji, ki jo povzroča industrija, raznih oblikah organizacije dela in delavske samopomoči itd. Eden izmed urednikov (Giuseppe La Farina) naj bi bil leta 1848 celo v stiku s Karlom Marxom, ki mu je predlagal izmenjavo toskanskega časopisa »L'Alba« z »Rheinische Zeitung«. Ti podatki so toliko bolj zanimivi, ker je podobno pozornost delavskemu vprašanju in zlasti idejam francoskega (utopičnega) socializma v letih 1846/1847 posvečal tudi tržaški, sicer v nemščini pisani »Journal avstrijskega Lloyd« in vse kaže, da njegov primer (vsaj v ožjem italijansko-avstrijskem prostoru tega časa) ni osamljen.

Posebno poglavje v procesu osvobajanja italijanskega časopisja cenzurnih spon je leto 1848, saj je bilo časopisje v nekaterih delih Italije povsem osvobojeno cenzure. Avtor v delu podrobneje zasleduje časopisni tisk v posameznih državah, njegove politične usmeritve pred, med in po revolucijah, v zaključnem poglavju pa nato še zaokroženo prikaže tiskovno zakonodajo v posameznih državah v obdobju restavracije. Obdobje restavracije je prineslo — z izjemo v Piemontu — v italijanskih državah ukinitve političnega časopisja in svobodnega tiska. Piemont, ki je postal v petdesetih letih zatočišče dela italijanske politične emigracije, je po začetnih nihanjih v oblastnih vrhovih ohranil relativno tiskovno svobodo, kar je v naslednjih letih omogočalo širšo popularizacijo idej o italijanski združitvi pod piemontskim vodstvom.

Knjiga G. Ponza je vzorna študija, ki temelji predvsem na primarnem gradivu (arhivi, pravni dokumenti, časopisje). Za slovenskega zgodovinarja je zanimiva predvsem kot podroben vpogled v politična in idejna razhajanja med italijanskim izobraženstvom v kritičnih letih pred marčno revolucijo, med revolucijo in po njej, in hkrati kot nazoren prikaz nastajanja in uveljavljanja modernega meščanskega tiska sredi preteklega stoletja.

Peter Vodopivec

Heinrich Lutz, Oesterreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches: Europäische Entscheidungen 1867—1871. Frankfurt a. M., Berlin, Wien : Propyläen Verlag, 1979. 608 strani.

Knjiga obravnava sicer kratko dobo dobrih petih let, vendar zgodovinsko zanimivo in pomembno, ker so bile storjene politične odločitve, ki so vsaj za srednje-evropski prostor odločilno vplivale na življenje in politiko do konca prve svetovne vojne in propada Avstro-Ogrske monarhije. Vprašanja, ki jih avtor obravnava, zadevajo zgodovinski prostor in politično stvarnost, v kateri so tudi Slovenci morali iskati načine za svoj narodnostni razvoj in obstoj. Avtor si je v knjigi zastavil naslednja vprašanja in skušal na njih odgovoriti:

1. S kakšnimi cilji, sredstvi in uspehi je posegla avstro-ogrska politika v odločilni proces, ki je v letih 1866—1871 pripeljal do nastanka nemške države? Odgovora

na to vprašanje H. Lutz ne išče le v aktualnem političnem dogajanju na najvišji ravni, ampak poseže tudi v širša dogajanja in silnice v sami monarhiji. Prikazal je notranje sile, ki so pripeljale do neuspeha poskus Hohenwart-Schaefflejeve vlade, ki si je prizadevala spremeniti ustavo v federalističnem duhu.

2. Kakšne posledice sta imela ta proces in politika v notranjih odnosih monarhije, predvsem za nacionalne probleme te mnogonacionalne države? Avtor je pokazal na tesno soodvisnost in povezanost med notranjo in zunanjo politiko monarhije. Čeprav je bila zunanja politika v glavnem cesarjeva domena, kljub temu, da strank ni mogoče dosledno razmejiti z narodnostmi, je bilo »nemško« in »slovansko« vprašanje neprestano navzoče in je odločilno vplivalo tudi na zunanjo politiko.

3. Kakšen pomen je imelo v procesu spreminjanja, ki ga je povzročil nastanek malonemške države in preoblikovanje habsburške države, sovpadanje nemškega nacionalnega gibanja s socialnimi in emancipacijskimi prizadevanji slovanskih narodov? Pri tem je avtor obdelal odnos Nemcev do Slovanov. Gibanji časovno sovpadeta, vendar sta različni tako po sestavi kot tudi po ravni socialne razvitosti ter tradicionalnega položaja v monarhiji. Slovani so se od Nemcev razlikovali tudi po razvitosti svoje narodne zavesti. H. Lutz pokaže na privilegiran položaj Nemcev, ki je izviral že iz preteklosti, v času vzpona nacionalne zavesti pa je to vplivalo, da so se nasprotja še bolj zaostрила in prišla prav v tem času do kritičnega vrhunca, pri čemer nista bili brez vpliva tudi zunanji sili, vzpon Nemčije in Rusije.

4. Katere vzroke in posledice avstrijsko-ogrškega vodstva je mogoče ugotoviti, najprej v prizadevanjih proti ustanovitvi malonemške države, potem pa za njeno integracijo v zunanje in notranje politični sistem monarhije, v obsegu evropske politike in njenega strukturalnega spreminjanja? Tu opozarja knjiga na dve nazirani v zgodoviniopisju: starejše, ki mu je pomenilo šele leto 1918 globoko zaseko, ko je bilo porušeno staro ravnotežje, in novejše, ki ugotavlja, da se je zgodilo to že v zadnji tretjini 19. stoletja, ko se je spremenil stadij internacionalnih odnosov. Novi stadij označujejo procesi politično vojaških koncentracij, nastajanje blokov s preorientacijo industrijske rasti od svobodno-trgovinskega ideala k državnemu protekcionizmu-imperializmu. Liberalno-kozmpolitiške norme o enakosti izginevajo v prid šovinizmu in zaostrovanju konfliktov v nacionalnem in socialnem pogledu. S tega stališča strukturnega preoblikovanja pristopa avtor tudi k obravnavanim problemom.

5. Kakšna je bila v tem horizontu procesov odločanja vloga obeh, glavnih osebnosti, ki sta veljali za protagonista: Beusta in Bismarcka. Pri tem se avtor ne naslana na običajne biografije, ampak ju predstavlja v njunem konkretnem delovanju.

Kot glavni vprašani avstrijske zunanje politike za to obdobje označuje Lutz vprašanje zedinjenja Nemčije in orientalno vprašanje. Ti dve vprašanji sta velikokrat bistveno odločali o odnosih s sosednjimi silami in državami. Na ta vprašanja so tudi avstrijski narodi različno gledali. Za avstrijske Nemce je bil glavni problem nemško vprašanje, z vzhodnim se niso toliko ukvarjali, v Rusiji so gledali nasprotnika, vendar kakšnih posebnih akcij proti njej niso predvidevali. Madžari so zahodno usmerjeno zunanjo politiko odklanjali, odnos do Nemčije so uravnavali po odnosu te do Rusije, glavno prizorišče avstrijske zunanje politike pa so gledali na vzhodu in so bili za aktivno nastopanje proti Rusiji. Za Čehe piše avtor, da so bili sovražno razpoloženi do Nemcev, da so zagovarjali dobre odnose z Rusijo in želeli, da bi prišlo do preobrazbe na Balkanu v sodelovanju med Rusijo in Avstrijo. Srbska in romunska politika je bila po avtorjevem mnenju podobna češki, le da ni bila sovražno razpoložena do Nemcev. Slovencev ne omenja.

Poleg teh različnih narodnih usmeritev je bilo v monarhiji še veliko nasprotje med dvema taboroma: liberalnim in klerikalnim, liberalno centralističnim in federalističnim, ki se glede zunanje politike tudi nista ujemala.

V prvem delu knjige izhaja avtor iz dejstva nove dinamike, ki jo je bilo čutiti v Evropi ob koncu nemške zveze. Po več stoletjih ohlapnega federalnega reda je nastal v srednji Evropi močan gravitacijski center v prusko organizirani Severni Nemčiji, ki ni bila z Avstrijo v ničemer več pravno povezana in je iskala ugodne okoliščine za nadaljnjo uveljavitev nacionalno usmerjene ekspanzije. Istočasno z novo politično organizacijo Nemčije je prišlo do preobrazbe v Avstro-Ogrski monarhiji, do dualizma, ki je uveljavil prevlado Nemcev v Cislajtani in Madžarov na Ogrskem, pri čemer je ostalo še »nereseno vprašanje« nemškega videza celotne države, čemur Madžari tudi niso bili naklonjeni. Beust je želel močno državo, da bi se monarhija uveljavila v izvenavstrijski Nemčiji s pomočjo liberalnih dosežkov v Avstriji ter z evropskimi kombinacijami ponovno prodrla v Nemčijo.

H. Lutz je predstavil tudi aktivnost Dunaja v zvezi z orientalnim vprašanjem, kjer si je želela pridobiti monarhija nekakšno nadoblast nad balkanskimi državicami in internacionalno kontrolo nad Turčijo, s čimer bi brez zunanjih konfliktov odrinila Rusijo iz tega področja, v Turčiji pa preprečila, da bi prišlo do uporov in revolucio-

narnih gibanj. Vendar s to politiko ni naletela na razumevanje v Berlinu in pri nemških državcih.

Ko Bismarck ni bil pripravljen podpreti avstroogrskih interesov niti v Nemčiji, niti na vzhodu, se je obrnila Avstrija z željo po zvezi na Francijo in Italijo. Vendar tudi ta politika ni žela sadov in se je začela ponovno obračati proti Prusiji. Zaradi svoje liberalne protiklerikalne zakonodaje so se ohladili odnosi tudi z nekaterimi nemškimi državci, predvsem z Bavarsko. Vse to je pripeljalo monarhijo 1870 do značilne labilnosti v zunanji in notranji politiki. Kljub nadaljnji gospodarski prosperiteti se v tem času elan liberalne ere, da bi uresničila vzpon monarhije, ki bi veljala za vzor ustavno in narodno spravljivega modela tudi z ozirom na nemško vprašanje, ni posrečil.

V drugem delu slika avtor avstrijsko politiko v juliju in avgustu 1870 v pričakovanju francoskih zmag in od avgusta do oktobra v prizadevanju po evropski intervenciji. Sodelovanje nevtralnih držav bi naj doseglo konec prusko-francoske vojne, nova evropska mirovna ureditev pa bi naj ščitila interese monarhije predvsem proti premočni Prusiji, proti njenim posegom v južno Nemčijo in proti privlačni sili, ki se je širila po nemških zmagah v korist malo-nemškemu nacionalnemu gibanju, na nemško govoreče dele monarhije. Kljub temu pa je Beust že napeljeval svojo zunanjo politiko na približevanje k zmagoviti Nemčiji, kar je zaenkrat cesar še zavrl s poskusom federalistično-proslovanske vlade.

V tretjem delu obravnava knjiga obdobje od novembra 1870 do prvih mesecev 1872. V tem času je Beust, kljub temu, da je bila na oblasti Hohenwart-Schaefflejeva vlada, ki je iskala notranje utrditev monarhije v sporazumu z nemškimi narodi z izrecnim cesarjevim privojenjem, s pritrdilom nemških liberalcev in ogrske Dekove stranke ob obotavljajočem se cesarju utrdil pronemško usmerjenost monarhije. Temu niso pripomogle le nemške zmage, marveč tudi proruska usmeritev nemških držav, ruska črnomorska politika in negotovost ob naraščajočem gibanju za združitve avstrijskih Nemcev z ostalimi, argument, ki ga je Beust učinkovito uporabil tudi v kritičnih trenutkih, ko je morala odstopiti Hohenwart-Schaefflejeva vlada.

Padec te vlade je naredil prosto pot konsolidaciji pronemške srednje-evropske politike. Vendar te politike, ki je imel zanjo Beust največ zaslug, ni vodil naprej sam, ker ga je cesar zamenjal z Andrassyjem, s čimer je dobila ta zunanja politika novo vsebino.

V 1871. letu vidi avtor odločilno prelomnico glede notranje ureditve monarhije: v federalistično-proslovanskem smislu ali v nemškem smislu s tesno naslonitvijo na Nemčijo. Avtor ugotavlja, da federalistični poskus v Avstriji še ni zadovoljivo predstavljen, kljub več delom, ki govore o njem. V izrazu »proslovanska usmerjenost« ne najdemo zadovoljive vsebine, ki bi vključevala vse slovanske narode v monarhiji, tudi Slovence (čeprav jih avtor omenja med prebujajočimi se narodi). Avtor vključuje bolj ali manj le Čehe in Poljake, s katerimi se je zdel sporazum (tako kot 1867. leta z Madžari) za nadaljnji obstoj monarhije neobhodno potreben. Ko se je v tej zaostreni situaciji zdelo avstrijskim državnikom, da je za obstoj države pomembnejša naslonitev na Nemčijo, kot pa notranja konsolidacija in naslonitev na lastne narode, so to tudi dosegli.

Vinko Rajšp

Zarubežnye Slavjane i Rossija : Dokumenty arhiva M. F. Raevskega. Moskva: Nauka, 1975, 576 strani.

Mihail Fedorovič Rajevski, rojen 1811 v Arzamasu, v bližini Nižnega Novgoroda, je bil po bogoslovnih študijah najprej 8 let duhovnik pri ruskem poslanstvu v Stockholmu (1834—1842), nato pa vse do svoje smrti, torej skoraj 42 let (1842—1884) duhovnik pri ruskem poslanstvu na Dunaju. Vsa ta dolga leta je imel stike s politiki, kulturnimi delavci in društvi slovanskih narodov v habsburški monarhiji in na Balkanu, posredoval je med njimi, Rusi in ruskimi društvi. Deloval je po navodilih in naročilih svetega sinoda, ministrstva zunanjih zadev, pozneje pa tudi še slovanskih dobroteljskih komitejev. Pomagal je pri organizaciji moskovske etnografske razstave 1867 in nje-nega obiska iz habsburških dežel, po naročilu ruskega prosvetnega ministrstva je iskal v Avstriji profesorje klasičnih jezikov za ruske gimnazije itd. V dobrih štiridesetih letih je tako nastala ogromna zbirka pisem, ki so jih Rajevskemu pisali posamezniki, društva in oblasti — dragocen vir za politično in kulturno sliko slovanskih narodov v habsburški monarhiji in pod Turčijo, v Srbiji in Črni gori, za rusko zunanjo politiko in za medsebojne stike. Žal se zbirka po smrti Rajevskega ni ohranila skupaj in v celoti. Danes je večina ohranjenih pisem v oddelku pisnih virov Državnega zgodovinskega muzeja (GIM) v Moskvi, precej jih je tudi v rokopisnem oddelku Državne javne knjižnice (GPB) Saltykova-Ščedrina v Leningradu, deli pa so tudi še drugod. Medtem ko so bila pisma leningrajskega knjižničnega fonda že prej znana in